

ТВОРЧИЙ ПІДХІД Ч. ДІККЕНСА Й І. ФРАНКА ЩОДО ПОРУШЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ У РОМАНАХ "НІКОЛАС НІКЛЬБІ", "ДЕВІД КОПЕРФІЛД" Й ОПОВІДАННЯХ "ОТЕЦЬ-ГУМОРИСТ", "SCHONESCHREIBEN" (У ТИПОЛОГІЧНО-ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЛОЩИНІ)

Типологічно-порівняльний аналіз творів Ч. Діккенса й І. Франка, які порушують проблеми освіти, виявив, що, незважаючи на індивідуальний стиль письма кожного прозаїка, їхні романи та оповідання включають багато спільних рис: зображують актуальні соціальні проблеми суспільства та викривають жорстокість окремих учителів.

Ч. Діккенс (1812-1870) й І. Франко (1856-1916) – велетні світової літератури, в скарбницю якої вони внесли десятки томів талановитих творів з незабутніми героями. Це великі гуманісти, які понад усе ставлять щастя та добробут людини у вільному суспільстві, де гармонійна особистість – найбільша цінність. Вони розуміли, що починати будувати нове суспільство потрібно з реформи освітніх закладів, у яких навчається його майбутнє покоління. Гіркий досвід шкільних років обох митців змусив їх донести до спільноти реальний стан речей у навчальних закладах та закликати до змін.

В Україні до 1867 року вчителі мали право тілесно карати школярів. Маленький Іван Франко з Нагуєвичів навчався в школі отців василіан у Дрогобичі, де биття "різкою" застосовувалось як найефективніший метод педагогіки. Деякі викладачі відзначалися особливою жорстокістю. І. Франко в учнівські роки був свідком летального інциденту, коли садист-отець Телесницький забив до смерті одного з найближчих друзів майбутнього письменника, учня Новосельського. Самому Ясеві також часто діставалося. Одного разу під час побою кров залляла голову хлопця, він упав на підлогу, бо втратив свідомість. Ці події залишили слід у душі літератора. Школи з такою репутацією навіювали страх навіть на тих дітей, які ще не вступили в них. Звичайно, залякані школярі не могли адекватно сприймати та засвоювати знання, навіть ті, які викладалися на високому рівні педагогічної майстерності, що не скажеш про школи та гімназії Галичини кінця XIX століття. Випускники навчальних установ вважалися освіченою молоддю, проте насправді були тупі та жорстокі. Рідко кому вдавалося зберегти зерно моральності в своїй душі та самотужки зібрати крихти мудрості та знань. Такою талановитою особою був І. Франко та Ч. Діккенс, формальна освіта якого становила всього три роки в Уеллінгтонській академії. Отже, його літературний доробок з'явився, в основному, завдяки його таланту, працьовитості та самоосвіті.

Постать англійського письменника серед його сучасників була надзвичайно авторитетною, до його голосу прислуховувались широкі читацькі кола, сказане ним знаходило широкий відгук у суспільстві. Англійський романіст порушує проблеми виховання й освіти в своїх романах, промовах, статтях. Письменник бере активну участь у боротьбі за реформу народної освіти в своїй країні в 30-70 рр. XIX ст.

Вже в перших оповіданнях "Нариси Боза" він порушує тему виховання. В "Пригодах Олівера Твіста" автор викриває жахливу поведінку вихователів сирітських притулків. У наступному романі "Життя та пригоди Ніколаса Нікльбі" митець вступає у боротьбу з існуючими в школах для бідних порядками. Він береться не тільки за художнє вирішення проблеми, також активно включається у рух з перегляду форм та методів освіти. Щоб переконатися у ганебному становищі шкіл, письменник відвідує одну з типових установ Йоркшира, якою керує містер Шоу, відомий судовими процесами, розпочатими проти нього батьками дітей, що осліпли в результаті нехтування їх здоров'ям. Ч. Діккенс надав персонажу роману директору школи Дотбой-холу Сквірсу портретну схожість з Шоу, який став його прообразом. Деякі учні з цієї школи, прочитавши роман, впізнавали себе у маленьких героях. Публікація твору викликала бурхливу реакцію серед йоркширських педагогів, деякі з них погрожували притягти Діккенса до суду за брехню. Широкий суспільний резонанс, породжений виходом твору, змусив уряд провести офіційне розслідування, яке підтвердило жахливу картину знущань над дітьми. В результаті були вжиті заходи для усунення цього безладу. Художнє слово англійського митця виявилось великою суспільною силою. На цьому зацікавленість автора даною проблемою не вичерпалась, бо й у подальших романах багато сторінок присвячується зображенню освітніх установ.

Педагогічні погляди Ч. Діккенса описані у багатьох розвідках. Ще в 1881 р. професор А.І. Кірпічніков у своїй статті подає короткий біографічний нарис й аналіз творів, у яких мова йде про проблему освіти [1]. Праці англійських й американських авторів Джеймса Х'юза [2], Джона Манінга [3], Філа Колінза [4], подають багато фактичного матеріалу про діяльність Ч. Діккенса як педагога. В 1974р. вийшла розвідка Димової Л.А. "Про педагогічні ідеї Ч. Діккенса" [5].

Постать І. Франка неодноразово була об'єктом вивчення дослідників. У 60-х рр. вийшли ґрунтовні монографії, присвячені літератору-педагогу. Серед них: "Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині" (Савинець В.) [6], у якій науковець зображений, як людина прогресивних поглядів, як борець за рівноправ'я у суспільстві; "Педагогічні ідеї Івана Франка" (Смаль В.) [7], де йдеться про чинники, які впливали на формування освітніх ідеалів Каменяра, а також детально аналізуються твори, у яких описані навчальні заклади.

Твори англійського митця почали перекладатись у Львові вже в 80-х рр. XIX ст. Звичайно, І.Я. Франко, освічений інтелігент, не міг не бути знайомий з творами Ч. Діккенса, про які неодноразово писав у літературно-критичних працях, художніх творах, високо оцінював та намагався популяризувати їх. Критик І. Франко у статті "Із поезії Павла Думки" писав: "Великі сучасні поети, як Діккенс, Золя... навіть мертві речі – море, сад,

скали, степ, ба, навіть найменші дрібниці, як склеп з сиром, ринштук з брудною водою... малюють так, що одна така річ являється нам зовсім не подібна на другу" [8].

Багато досліджень присвячено рецепції І.Я. Франком творчості Ч. Діккенса. Серед них статті Кузика Д., [9] Хомчука Д. [10], Зорівчак Р. [11]. Була також спроба типологічного аналізу твору "Важкі часи" Ч. Діккенса та "Борислав сміється" І. Франка у статті Наливайка Д. "Борислав сміється" Івана Франка в порівняльно-типологічному аспекті" [12]. Науковець вважає, що твір Ч. Діккенса "Важкі часи" знаходиться на першому етапі у розробці робітничої тематики в європейській літературі. За висловом вченого, головне завдання англійських письменників реалістів середини XIX ст. – "змалювання нестерпно тяжкого становища робітників" та "пробудження морального сумління громадськості" [12:335]. Натомість у творі українського майстра слова змалювано згуртовану робітничу підготовку до боротьби за покращення життя.

При типологічно-порівняльному аналізі творчості обох митців з'ясовуються загальні закономірності суспільно-історичного та літературно-художнього розвитку Англії й України. Незначна кількість досліджень компаративістського плану про творчість Ч. Діккенса та І. Франка, тому дана розвідка носить особливо актуальний характер. Для дослідження обрано романи Ч. Діккенса "Життя та пригоди Ніколаса Нікльбі", "Життя Девіда Коперфілда, розказане ним самим" та оповідання І. Франка "Отець-гуморист", "Schoneschreiben".

Ч. Діккенс, на відміну від І. Франка, описував у своїх творах закриті школи-пансіони, де діти не тільки навчалися, а й жили, тобто тут було ще більше випадків приниження та утиску прав дитини. Окрім биття різками та моральних знущань на уроках, школярі зазнавали гніту і після них. Діти перебували у жахливих умовах, страждали від постійного голоду, фізичних недуг, пограбувань. Тому у своїх романах Діккенс подає описи приміщень шкіл, класних кімнат. Будівля Дотбой-холу ("Девід Коперфілд") - це "довгий, одноповерховий, холодний на вигляд дім, з розкиданими позаду дворовими прибудовами, до яких прилягає комора та конюшня" [13:426]. Класна кімната у школі Селем-хауз ("Ніколас Нікльбі") справила на головного персонажа враження "найсумнішого покинутого місця" у світі [14:72]. Це була довга кімната з трьома рядами пюпітрів та шістьма рядами лав, де на брудній підлозі валялись обривки старих зошитів для правопису та творів.

В оповіданнях Каменяря "Schoneschreiben" й "Отець-гуморист" не знаходимо зображення зовнішнього вигляду навчальних установ. Автор обмежується передачею атмосфери та плину уроку, характеристикою малоосвічених учителів, які вдаються до антипедагогічних методів виховання та навчання.

Портрети негативних персонажів, педагогів-тиранів наділені жорстокими рисами. Нетипова зовнішність розкриває, унаочнює внутрішню суть героїв. У містера Сквірса з роману "Ніколас Нікльбі" Ч. Діккенса було тільки одне око, "обличчя зі сторони, де не було ока, було в зморшках та складках, що надавало обличчю Сквірса похмурого вигляду" [14:84]. Він носив білий галстук з довгими кінцями та чорний костюм, як і належить вчителю, але рукава фрака були задовгі, а брюки закороткі, то здавалось, що йому не по собі в цьому наряді.

Містер Крікл з роману "Девід Коперфілд" одразу і назавжди запам'ятовується молодому Деві. Хлопця вразила відсутність голосу в директора школи, який зовсім не говорив, а сипів. Можливо, йому подобалося сипіти, але "коли він говорив його зле обличчя ставало ще злішим, а вени на чолі надувалися ще більше" [13].

В оповіданні І. Франка "Отець-гуморист" радість дітей з приводу приходу нового вчителя-гумориста отця Телесницького на початку твору швидко згасла. Зовнішність цього героя суперечить настрою дітей, насторожує читача. У нього дошкувата фігура, обличчя видовжене наперед, мов коняче. Чорна ряса заширока на нього, так що його худе тіло телімбалося в ній, "мов доспіле горохове зерно в розбухлім, зеленім іще стручку" [15:290]. Проте очікуваної веселості, яка лине з серця, діти не помітили. Його постать створювала враження хворої людини [15: 290].

Твір "Schoneschreiben" І. Франка розпочинається сценою, де залякани школярі очікують свого вчителя, наче "грізного царя". Але прийшла людина зовсім не схожа на царя: чоловік середнього росту з "круглою баранячою" головою, з "гішпанською борідкою". Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз надавали йому вираз тупої упертості і м'ясоїдності" [16:86].

Ці персонажі – мучителі дитячих душ, садисти-тирани, які не відповідали вимогам своєї професії, ні на моральному, ні на інтелектуальному рівні. Більшість з них стали педагогами випадково. Наприклад, містер Крікл, директор Селем-хаузу (його прообразом був Уїллям Джонс, директор Уеллінгтонської академії, де навчався Ч. Діккенс) у минулому торгував хмелем у Боро, а після банкрутства відкрив пансіон на гроші місіс Крікл.

Пан Валько з оповідання І. Франка "Schoneschreiben", вчитель з "красного писання" – світський чоловік, колишній економ чи наставник, йому "ще й досі здається, що він був економ: хоч із нагайкою ходити тепер не випадає" [16:85]. Персонажі – містер Сквірс, містер Крікл, пан Валько та отець Телесницький – схожі між собою поведінкою. Всі вони невігласи, які отримують насолоду, коли фізично знущаються над школярами.

Містер Крікл зайшов до класу, подивився на дітей, наче велетень у казці, який оглянув своїх полонених. Він одразу зайнявся вихованням новенького Деві Коперфілда, відкривши свій рот, він запитував, чи його зуб ікло чи корінний, чи він може вкусити. Розмова супроводжувалась ударом тріски по дитячій спині так, що герой "корчився від болю" [13: 81]. Містер Крікл виявляв "такі знаки уваги" до більшості учнів, особливо маленьких. Юному головному герою здавалось, що на світі ніхто так не любив своєї професії, як він. Директор "бив хлопців з такою насолодою, ніби вгамовував вовчий голод" і сам стверджував, що він звір, який нападав на учнів, як "рубака-кавалерист" [13:82].

Урок проходив наступним чином: педагог розграфлював зошит з арифметики й обирав собі жертву, яку викликав до дошки. Дитина заїкалася, бурмотала, просила не бити, запевняла, що завтра виправиться. Однак містер Крікл не зважав на ці благання, спочатку морально знущався, а потім лупцював.

Отець Телесницький з Франкового оповідання "Отець-гуморист" мав великий талант у досконалому володінні невеличкою (всього на півметра) тростинкою: "Він був пожвавлений, бадьорий, його очі блистали, його рухи були еластичні, вільні. Час від часу він посміхався, смакуючи "спомини, що будилися в його душі при свисті тростинки" [16:296].

Окрім глуму та покарань, урок цього освітянина не давав дітям нічого корисного. Учні виходили по черзі на середину класу і читали по два-три речення. Коли хто помилявся у читанні, о. Телесницький підхоплював помилку, "повторяв її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури" (Der Gessell! Der Gisell! Der Gosell! Der Gasell!) [16:292]. Замість пояснень і терпіння учні чули крики та насмішки. Діти вивчили в граматиці тільки деклінації та кон'югації, проте помітили – особливо ті, "що мали бистріше око і не дримали в часі науки" [16:293] –, що навіть для такого низького учнівського рівня, викладачу бракувало знань. "Арифметичні задачі, подані в нашій Rechnungsbuch`у (задачнику), робили йому труднощі" [16:293].

Вчитель з "красного писання" ("Schoneschreiben") одразу як зайшов до класу помахував "тростиною вигинчастою паличкою". І від його крику "немов від вітру хмарної літньої днини хиляться разом колосся жита, так само похилилися додолу голови вісімдесяти п'яти школярів" [15:86].

Валько взяв у руки крейду, почав писати "букви, малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого, впрочім, значення" [15:87]. Далі дійшов до слів та цілих речень. Вичерпавши свою мудрість, "показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках" [15:87], педагог поклав крейду і наказав писати.

"Його наукова діяльність в тій хвилині щасливо скінчилася, – тепер починалася його економська діяльність" [15:87]. Валько почав свій обхід. Першим йому попався на очі "маленький, слабенький і дуже заляканий школяр". Дитяча рука дрижала "крючки, гачки та ковбаси", виходили нерівні, а за це тростинка "оперезала змію плечі бідного хлопця" [15:87]. Наступною жертвою став жидок, який писав "уздгузь". "Написана, готова вже стрічка виглядала яко-так, але нова, неготова ще, зачата від кінця, вколола Валька в очі" [15:88]. Пан-учитель покликав найбільших та найдужчих хлопців розправитись із жидом. "Болючий вереск Йонки лунав посеред мурованих стін василіанського монастиря" [15:88].

Новенький Мирон дрижав, у нього шуміло в вухах і крутилося в очах. Від вчительового крику хлопчина "вхопив перо, талапнув ним у чорнило і поволік по паперу, мов тура за роги" [15:89]. Коли це побачив Валько, то стиснутим кулаком ударив дитину в обличчя. Малий Мирон повалився на підлогу. "Кров обліляла його лице. Його голова не держалась на в'язях і хилилася додолу, мов у мерця" [15:89]. Валько й сам злякався свого вчинку, але дізнавшись, що це хлопський син заспокоївся, бо нікому за нього заступитися.

У школі Селем-хауз діти були тихі та сумні. Не чути ні шуму, ні криків, звичних для класних кімнат. Діти сиділи скорчившись та дрижали, ніби не мали сили рухатися. З'явився містер Сквірс і хлопці взяли за книги, яких було в середньому по одній на вісім дітей. Педагог мав розумний вигляд, ніби досконало вивчив зміст усіх книг і міг напам'ять повторити кожне слово. Воронячі пугала в одязі, порваному на ліктях та колінах, стояли перед кафедрою. Почався перший клас англійського правопису та філософії. Тут застосовується практичний метод навчання, правильна система виховання. Один учень протирає вікно. У цьому полягає суть навчання. "Про-ти-рати – протирати, дієслово, дійсний спосіб, робити чистим, прочищати" [14:437]. Спочатку діти читають у книзі, а потім виконують те про, що дізналися. Другий учень працює в саду. "Б-о-т – бот- а-н-і-к-а -аніка – ботаніка, іменник, знання рослин" [14:437]. Коли школяр вивчив, що таке рослини, то одразу пішов пізнавати їх у сад. Система також передбачала догляд за конем та багато інших цікавих завдань. Перший клас займався експериментами в царині практичної філософії.

Після занять містер Сквірс зібрав учнів, щоб розповісти про лондонські новини від їхніх близьких. Вчитель одразу повідомив, що всі опікуни задоволені перебуванням дітей у цій чудовій школі і ніхто найближчим часом не збирається їх забирати додому. Найбільше образило викладача те, що батько Болдера недоплатив два фунти десять шилінгів за його утримання. Це вимагало негайної розправи. Директор школи засучив рукава, поплював на долонь правої руки та взяв тріску. Не зважаючи на мольбу про пощаду, він накинувся на хлопця і почав його сильно лупцювати, перестав тільки тоді, коли втомилася його рука.

Аналізовані твори Ч. Діккенса й І. Франка порушують високі морально-етичні проблеми та несуть естетичну цінність, змушують читача задуматися над тим, яким повинен бути справжній педагог, засуджують застосування фізичних покарань. Їхня проза легка для читання завдяки вдалій мовленнєвій організації літературного цілого. Увиразнення зовнішньої оболонки стає можливе через загальноновживані слова та сталі синтаксичні форми, а підібрані митцями слова, словосполучення, вжиті поза нормативністю, виступають як несподіванка, посилюють враження, сприяють збудженню творчої уяви, викликають емоційні переживання.

Ч. Діккенс створює свої міні образи-метафори за допомогою не одного слова, а кількох речень, які допомагають уявити задану ним образну картину. Кімната у Селем-хаузі ("Девід Коперфілд") була сильно заляпана чорнилом. Автор передає це наступним чином: "Скільки тут чорнильних плям, ніби від першого дня побудови, кімната була без даху, а з неба весь час поливали її чорнилом, замість дощу, снігу, граду та вітру" [13:84]. Цікавим є метафоричний образ містера Мела, вчителя з Селем-хаузу, який любив грати на флейті. Головному персонажу Деві здавалося, що "він поступово вдує всього себе в широкій отвір, а потім просочиться назовні кризь клапани" [13:86]. Цей образ показує нам відданість педагога своєму заняттю.

Твори Ч. Діккенса переповнені короткими порівняннями. Наприклад, місіс Мел бідна, як Іов, притаїлась, як миша. Ідентичну стилістичну рису знаходимо й у творах І. Франка, де безліч дотепних зіставлень: "тихо, хоч мак сій" [16:85]; вчитель, " немов орел слідить за здобичею" [16:86]; Йонас Туртельтауб (Мойша) "знітився, як слимак у своїй халабуді" [16:87].

Каменяр засуджує зображених ним тиранів-учителів. Часте використання іронії, де слово чи зворот набуває змісту прямо протилежного їхньому буквальному значенню, допомагає розвінчувати садиста о. Телесницького. Автор з явною насмішкою говорить, що у його героя "якась золота душа" [15:288], тростинка починає "педагогічну роботу", від якої його душа має "пишну забаву".

Літературний аналіз романів "Ніколас Нікльбі" та "Девід Коперфілд" Ч. Діккенса й оповідань "Отець-гуморист" і "Schoneschreiben" І. Франка, проведений на конкретних фактичних матеріалах, виявив суголосність творів у доборі проблематики. Наявність спільних мотивів, їх типологічна схожість зумовлені суспільно-політичними умовами, у яких писалися твори, етично-моральними та естетичними засадами, якими керувалися митці під час творчого процесу. Творчість І. Франка зазнала опосередкованого впливу спадщини Діккенса, проте тут аж ніяк не йдеться про наслідування чи епігонство, а про своєрідність художніх особливостей порівнюваних творів.

1. Кирпичников А.Я. Диккенс как педагог. – Харьков. – 1981.
2. James I. Hughes. Dickens as an educator. – New York. – 1901.
3. John Manning. Dickens on education. – Oxford. – 1959.
4. Ph. Collins. Dickens and education; the novelist as reformer. – Ann Arbor. – 1956
5. Дымова Л.А. О педагогических идеях Ч.Диккенса // В кн. Проблемы педагогики и школы в капиталистических странах. – М. – 1974. – С. 210-220.
6. Савинець В.К. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині. – Львів: Універсвидав, 1961. – 98с.
7. Смаль В.З. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К.: Рад. школа. – 1966. – 186 с.
8. Франко І.Я. Зібрання творів : У 50-ти т. – К.: Наукова думка. – 1981. – Т.28. – С. 90
9. Кузик Д.М. Творчість Чарлза Діккенса у сприйнятті Івана Франка // Українське літературознавство . – 1982. – Вип. 38. – С. 31-38.
10. Хомчук Д.М. Чарлз Діккенс українською мовою // Рад. літературознавство. – 1983. – № 2. – С. 21-22
11. Зорівчак Р. Україно-англійські літературні взаємини // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5-ти т. – К. – 1988. – Т. III. – С. 135-144.
12. Наливайко Д. "Борислав сміється" Івана Франка в порівняльно-типологічному аспекті // У кн.: Іван Франко - майстер слова і дослідник літератури. – К.: Наукова думка. – 1981.
13. Ch. Dickens. David Copperfield. – London: Random House. – 1991. – 893 p.
14. Ch. Dickens. The Life and Adventures of Nicholas Nickleby. – New York: Lee A Shepard. – 1977. – 499p.
15. Франко І.Я. "Отець-гуморист" // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка. – 1979. – Т.21. – С.288-315
16. Франко І.Я. "Schoneschreiben" // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка. – 1978. – Т.15. – С.85-91

Матеріал надійшов до редакції 17.03.2004 р.

Богачевська Л.О. Творческий подход Ч. Диккенса и И. Франка в романах "Николаас Никльби", "Девид Копперфильд" и в рассказах "Отец-юморист", "Schoneschreiben" (типологически-сравнительный аспект).

Сравнительно-типологический анализ произведений Ч. Диккенса и И. Франко, которые поднимают проблемы образования, выявил, что, несмотря на индивидуальный стиль письма каждого прозаика, их романы и рассказы имеют много общих черт: изображают актуальные социальные проблемы общества и разоблачают жестокость отдельных учителей.

Bohachevska L.O. The Creative Approach of Charles Dickens and Ivan Franko in the Novel "Nicholas Nickleby", "David Copperfield" and Short Stories "Priest-Humourist", "Schoneschreiben" (Typological-Comparative Aspect).

The paper demonstrates that despite the divergency of the individual styles of writing of both prosaists, their literary works prove to have a plenty of common features. Their works give a portrayal of the pressing social problems and expose the cruelty of some teachers.